

Een grazer is zo gek nog niet

Kiezen voor biodiversiteit, met een vinger aan de pols

Van wegberm en plantsoen tot park en natuurgrond: de meeste grond in Nederland moet ook beheerd worden. Voor de veiligheid, om overlast te voorkomen, natuurdoelen te halen of te zorgen dat

het er allemaal een beetje netjes uitziet. Met groot materieel is de klus zo geklaard. Maar er is meer te kiezen. Begrazen bijvoorbeeld – en niet alleen buiten de bebouwde kom. Een goed idee?

Het is een aandoenlijk gezicht, die plukjes witte wol. Kalm en onverstoord bewegen ze zich tussen de paarse heide. Een rust die alleen wordt onderbroken door de fascinerende interactie tussen kudde en hond, als die laatste de schapen weer in het gareel probeert te brengen.

Het voorbeeld van de kudde op de heide kennen we allemaal. Het verveelt nooit; een fijne toevoeging aan de zondagse wandeling. Ondertussen ligt de maaimachine op de meeste plekken het makkelijkste voor het grijpen. Van stukje natuurgrasland tot stadspark of wegberm: het is wel zo efficiënt.

Maar zou je ook op die plekken dieren kunnen laten grazen? En waarom?

Om meteen maar met de deur in huis te vallen: of je kiest voor wel of niet begrazen overstijgt overwegingen als leuk, goedkoop of efficiënt. Er zit logica in het inzetten van grote grazers: je gaat meer natuurvolgend werken. Maar dan wel in een door mensen gecontroleerd systeem. Is natuurvolgend dan ook altijd goed voor diezelfde natuur?

Hoe de natuur het heeft 'bedacht': successie en verstoring

In de natuur is niets statisch, legt Eline Schothorst, docent Landschap en Agrarische Natuurbeheer (Aeres Warmonderhof), uit. "Plantgemeenschappen volgen elkaar op: op kale grond verschijnen eerst de pionierssoorten. Die zorgen voor beworteling en schaduw en maken de grond geschikt voor grassen, die de bodem nog meer bedekken. Dan kunnen soorten die meer organische stof nodig hebben zich vestigen." Zo vervangt de ene plant de andere tot uiteindelijk ook bomen kunnen groeien. Dit proces heet successie. Door successie groeit elk ecosysteem altijd naar een eindstadium: bos.

Wordt elk natuurlijk systeem dan bos? Nee: "Successie heeft ook een natuurlijke tegenhanger: verstoring. Denk aan de overstromingen in het rivierengebied of de wind in de duinen, die zorgen dat het proces weer van vooraf aan begint."

Nou hebben we in ons door mensen gedomineerde landschap met veel succes alle vormen van verstoring uitgebannen: rivieren zijn bedijkt en duinen vastgelegd. Maar één vorm van verstoring is nog alomtegenwoordig: begrazing.

Grazers zijn ultieme verstoorders

En de rol van grote grazers lijkt aanzienlijk. Bioloog Frans Vera opperde als eerste dat Europa vroeger niet was bedekt met uitgestrekte bossen, maar bestond uit een parkachtig landschap. Grote grazers houden de vegetatie immers kort. Alleen op plekken met een prikkelachtige vegetatie kan dan nog nieuw bos groeien.

De theorie van Vera wordt steeds meer erkend, zegt docent Schothorst. "En bijna elk systeem in gematigde klimaatzones kent een vorm van begrazing, of het nou gaat om schapen en runderen of bizonen of zebra's." Ergo: als je een natuurlijk systeem wilt volgen, dan hoort verstoring erbij. En grazers zijn één van die verstoringen.

Behalve dat in Nederland, behalve in het waddengebied, natuurlijk nergens sprake is van een echt natuurlijk systeem. En precies daar wringt de schoen.

Grazers krijgen prominente plek in grootste natuurlijke natuurgebied

Misschien heb je hem destijds gezien, *De Nieuwe Wildernis*, natuurfilm uit 2013 over het jonge natuurgebied de Oostvaardersplassen. Rosan op den Kelder had hem onlangs nog teruggekeken en geconcludeerd: het ziet er ruim tien jaar later heel anders uit. Korter, kaler, minder divers. De oorzaak: grote grazers.

De Oostvaardersplassen is 5600 hectare groot en ligt tussen Almere en Lelystad, oorspronkelijk aangewezen als natuurgebied vanwege het

uitgestrekte moeras. Rosan op den Kelder, boswachter publiek bij terreineigenaar Staatsbosbeheer: “We zagen heel veel moerasvogels, zoals roerdomp, snor, kleine karekiet, baardmannetje. Maar ook heel veel ganzen. Die hadden grazige graslanden nodig om op te kunnen vetten voor en na de rui. Natte graslanden zouden bovendien heel aantrekkelijk zijn voor steltlopers als kluut, kemphaan en grutto en voor eenden als wintertaling, pijlstaart, slobeend en bergeend.” Om van het natuurgebied een beter ecologisch geheel te maken werden graslanden aan het gebied toegevoegd. Die graslanden moet je wel open houden. En dus werd de grote grazer geïntroduceerd.

Dat gebeurde al in 1983, maar de groep grazers is sindsdien steeds meer uitgebreid. Er lopen nu drie soorten, want elk dier heeft zijn eigen effect op de natuur. Edelherten houden de houtige vegetatie (zoals vlierstruiken) in toom, konikpaarden grazen delen van de graslanden kort en laten elders kruiden hoger opschieten waardoor een mozaïek aan vegetatiestructuur ontstaat. Heckrunderen kunnen langere vegetatie aanvreten en eten bijvoorbeeld ook jonge rietscheuten in de lente.

De keuze voor grazers viel niet alleen omdat werken met grazers in zo'n groot gebied makkelijker is dan de maaimachine. Op den Kelder: “Begrazen is een natuurlijke manier om een gebied open te houden. Grazers zorgen voor een heel ander mozaïek van lange en korte vegetatie. Ze zorgen voor betreding, waardoor pioniervegetatie weer de kans krijgt. Ze schillen bomen in de winter en eten het riet.”

Vanwege de omvang van het gebied worden de grazers gezien als ‘in het wild levende dieren’. Staatsbosbeheer koos ervoor de natuur zoveel mogelijk haar gang te laten gaan en zo min mogelijk in te grijpen. Alleen verzwakte dieren werden geschoten om onnodig lijden te voorkomen. Dat heet vroeg reactief beheer. Leidde dat tot het gewenste natuurlijk evenwicht? Ja en nee.

Volgen van natuurlijke processen leidt niet altijd tot meer biodiversiteit

Er gebeurden twee dingen. De populatie grote grazers groeide op zijn hoogtepunt tot wel 5 duizend dieren. “Dat kan het gebied in de zomer prima aan”, aldus boswachter Op den Kelder, “maar in een strenge winter decimeerde de populatie dan wel met zo’n 60 procent.”

En de vegetatie werd eentoniger, want zoveel dieren op één plek, die vraten alles kort. Daardoor ging ook de biodiversiteit achteruit. “Allerlei soorten hebben die ruigte heel hard nodig. Een kiekendief zoekt muizen in de hoge vegetatie, een blauwborst heeft ruigte nodig om in te broeden. We dachten eerst: we moeten geduld hebben, maar herstel bleef uit.”

Kortom: het zoveel mogelijk volgen van natuurlijke processen in een door mensen beperkt systeem, leidt niet noodzakelijkerwijs tot meer biodiversiteit.

Hoe groot ook: de Oostvaardersplassen blijft een door mensen gereguleerd natuurgebied. En daarin lijkt één aspect van doorslaggevend belang: er staan hekken omheen. Of zoals docent Eline Schothorst het uitlegt: “Begrazing zorgt voor meer diversiteit dan een maaimachine. Maar het leidt niet altijd tot meer biodiversiteit. Want de verstoring is niet dynamisch. Dat komt vooral doordat de dieren niet migreren, er staat immers een hek om het gebied. Dat leidt tot overbegrazing.”

Pragmatisch omgaan met natuurbeheer

Volgens boswachter Rosan op den Kelder ontkomen we in Nederland niet aan een pragmatische omgang met natuurbeheer. “We hebben onherroepelijk invloed op de natuur. De stukjes natuur in Nederland zijn bovendien klein, die willen we ook behouden om de laatste soorten te beschermen. Die soorten kunnen namelijk niet elders terecht in een land

waar al weinig van bepaalde natuurtypen aanwezig is. We hebben niet de luxe om natuur helemaal haar gang te laten gaan..”

Sinds 2018 kiest Staatsbosbeheer dus weer voor populatiebeheer door afschot en door dieren te verhuizen. Op den Kelder: “Ons doel is gebaseerd op het moment dat de biodiversiteit in de Oostvaardersplassen heel goed was. We streven daarom naar 1100 tot maximaal 1500 grazers. Dan zit je qua voedselvoorziening dus ver onder de draagkracht van het gebied.”

Staatsbosbeheer is nog volop bezig om de populatie op het gewenste niveau te krijgen, maar Op den Kelder ziet nu al effect: “De vegetatiestructuur wordt weer veel gevarieerder. Ruigtekruiden kunnen meer opkomen, riet wordt minder aangevreten en oevers groeien dicht. Dat zal positief uitpakken voor de broedvogels.”

An aerial photograph of a vast, green landscape, likely a wetland or meadow. A winding waterway, possibly a canal or stream, runs through the scene. In the foreground and middle ground, a large herd of dark-colored cattle is grazing on the grass. The terrain is flat and covered in lush green vegetation. The sky is not visible, and the overall scene is bright and clear.

Nieuw beleid met maatschappelijk draagvlak

Staatsbosbeheer heeft het nieuwe beleid opgesteld in samenwerking met de provincie en verschillende stakeholders. Op den Kelder: “We zien dat het van belang is om de opinie van de maatschappij in te bedden in besluitvorming. De belangrijkste reden om de graasdruk te verlagen was de biodiversiteit. Zo zagen we het aantal broedvogels door een monotonere vegetatiestructuur met steeds meer kort gegraasd grasland achteruit gaan. Daarnaast werd er al jarenlang gediscussieerd over de vraag of het vroeg reactief beheer nog wel maatschappelijk geaccepteerd werd.”

*Foto: Beemddlanden, zicht op hekk-
runderen en edelherten. Fotograaf
Tjibbe Hunink (Staatsbosbeheer)*

Begrazen maakt robuust

In een door mensen gedomineerde omgeving ontkom je dus niet aan ingrijpen. Om dezelfde reden heb je soms ook gewoon de maaimachine nodig. Bijvoorbeeld als de bodem zó voedselrijk is dat je voor een grote plantenrijkdom niet aan maaien en afvoeren ontkomt.

Toch is docent Eline Schothorst er een groot voorstander van om zo veel mogelijk mee te bewegen met natuurlijke processen. “Je gebied wordt veel robuuster. Het wordt een systeem: alles werkt met elkaar in relatie. Als er dan omstandigheden veranderen, blijft de vorm van het systeem hetzelfde, want het systeem vangt de veranderingen op. De kunst is om de schoonheid te gaan zien, van een hoge berm, een klimplant tegen de schuur en een hoekje waar van alles opkomt. Dat is de moeilijkste stap. Maar als je eenmaal leert kijken, dan wordt het steeds makkelijker: o, deze vlinder zit hier, dus ik moet eerst deze planten tot bloei laten komen.”

Aan de slag, buiten én binnen de bebouwde kom

Begrazing is niet alleen geschikt voor natuurgebieden. De gemeente De Fryske Marren zet al een jaar of vijftien schapen in voor de begrazing van grasstroken en parken, buiten én binnen de bebouwde kom. Drie lessen van wijkbeheerder Tonny de Jong.

1. Geduld hebben en pragmatisch zijn.

“Sommige stukken zijn moeilijk te bereiken met groot materieel, dan zijn schapen echt een uitkomst. Maar we doen het vooral voor de biodiversiteit. In de begintijd werd nog heel erg naar centimeters gras gekeken, maar nu mag ik meer variatie brengen. Je krijgt met schapen meer hoogteverschillen en meer afwisseling, ze maken looppaadjes en schijten zaad weer op een nieuwe plek neer. Het vraagt wel geduld. Veel van onze grond is in het verleden te sterk bemest geweest. Voor meer biodiversiteit moet de grond verschrallen, maar dat duurt lang met begrazen. Ook is het belangrijk om een beetje pragmatisch te zijn. Groeit er veel pitrus, dan gaan we een keer met de maaimachine langs zodat het een beetje binnen de perken blijft. Verder laten we het groeien en bloeien. Als de schapen een keer het verkeerde struikje opvreten, dan is dat zo. Je moet het een beetje zijn gang laten gaan.”

2. Al doende leert men.

“Vroeger begonnen de schapen aan de ene kant, en tegen de tijd dat ze aan de andere kant kwamen, dan was het kaal. Je hebt dus wel wat vierkante meters nodig. En wat gevoel: hier moeten de schapen wat korter grazen of hebben we minder schapen nodig. Ik ga aan het begin van het seizoen altijd even mee met de herder: let daar even op, hier groeien koekoeksbloemen, dus de schapen moeten er niet te vroeg in. En dan gaat het zijn gangetje wel. Soms proberen we ook gewoon eens wat. Toen we begonnen hadden we nog nooit van biodiversiteit gehoord, maar gaandeweg hebben we heel veel nieuwe inzichten opgedaan. Dat is het mooiste van het werk.”

3. Communicatie is essentieel.

“Wij waren meteen enthousiast over schapenbegrazing, maar bewoners moesten er wel aan wennen. Er ligt wel eens ergens schapenstront, de schapen blèren. En ze staan achter stroomnetten, daar loopt soms een keer een hond tegenaan. In het begin krijg je veel commentaar: wat een bende. Maar als je het uitlegt, dan begrijpen mensen het wel. En heel veel bewoners vinden het ook prachtig. Er is weer actie in de wijk.”

KEUZEDELEN

Ecologisch begrazen in het onderwijs: ook voor jou!

Biodivers Perspectief vindt het heel belangrijk dat ecologische beheer een plek krijgt in ons onderwijs. Hoe? Door een praktische insteek.

“Het behoud en herstel van de biodiversiteit is essentieel voor het voortbestaan van de planeet en de mensheid. Daarom is het belangrijk dat we ons verantwoordelijk voelen. Biodiversiteit is heel complex en dynamisch, maar er zijn gelukkig verschillende manieren waarop we kunnen bijdragen.” En ecologisch beheer is er één van, aldus Willem IJtsma van Biodivers Perspectief. Het is belangrijk dat opleidingen daar aandacht aan gaan besteden, zodat je als student breed je licht op kunt steken, anders leert kijken en wat te kiezen hebt, of het nou gaat om een andere vorm van groenbeheer of natuurinclusieve landbouw.

In de praktijk leer je het begrijpen.

En dus biedt Biodivers Perspectief nu twee keuzedelen over ecologisch beheer met grazers. Voor studenten en professionals. Het Zone.college, één van de samenwerkingspartners van Biodivers Perspectief, neemt studenten regelmatig mee op excursie binnen het pilotkeuzedeel ‘De verzorging van grazer in natuurgebieden’. Want belangrijk aspect: de keuzedelen combineren theorie met praktijk.

Roelof Kuipers, schaapherder van Landschapskudde Oost-Achterhoek, zou graag een demo-leerbedrijf worden. Heel veel mensen hebben baat bij praktisch onderwijs, ziet hij. Los daarvan: leren in de praktijk helpt om écht te begrijpen. “Wat je tegenwoordig leert, leer je van één leraar. Het echte doorleren doen we niet meer. Dan wordt je verteld: maaien en afvoeren is goed, of is niet goed. En daar stopt het leren. Maar we weten niet meer echt wat er gebeurt. Wat gebeurt er eigenlijk met de bodem als je er kunstmest opgooit? Om te snappen wat je aan het doen bent, heb je de praktijk nodig.”

..én kritisch denken

En daar hoort een breed verhaal bij, vindt Kuipers. Juist als schapsherder kan hij dat brede verhaal laten zien, gelooft hij. Met zijn schapen trekkend langs de parken, bermen en terreinen van de Achterhoek, cultuur- én natuurgrond, knoopt hij als 'boer' stroken vol biodiversiteit aan elkaar. En dan hoopt hij dat mensen ook weer verder denken: wat we nu natuur noemen, hoe is dat eigenlijk ontstaan? Hoe gaan we om met die natuur? Hoe zijn we als boeren met de natuur in zo'n intensief systeem terecht gekomen en wat vind ik daar eigenlijk van? "We kijken nu makkelijk naar de buurman: die spuit met gif, dan moet ik het ook maar doen. Maar leren betekent, waarnemen, overwegen en keuzes durven maken, en dat het liefst in de praktijk.

“

Ik heb veel over de natuur en omgeving waar grazers leven geleerd. Ook over ecologie. Ik had aan het begin van het keuzedeel geen idee wat begrazing allemaal inhield. Ik heb daar nu een veel beter beeld bij gekregen. Ik heb ook veel geleerd over de dieren zelf die in de begrazing worden gebruikt.

“

Ik had altijd een romantisch beeld van een schapenhoeder, maar nu zie ik in dat dit hard werken is en een hoeder veel kennis nodig heeft van zijn dieren en welke verzorging deze nodig hebben. Daarnaast heb ik veel geleerd over de invloed van verschillende bodemsamenstellingen. De afgelopen weken waren leuk, interessant en leerzaam en ik ben blij dat ik dit keuzedeel heb gevolgd.

“

Ik vond het een leuk keuzedeel, het was gevarieerd en we gingen vaak op excursie. Ik ben iemand die liever op een bedrijf kijkt dan achter mijn laptopje zit dus dit was super leuk!

“

Ik wist al langer dat ik een interesse heb in schapen, geiten, natuurbeheer en biodiversiteit, maar sinds dit keuzedeel heb ik beter de verbanden tussen deze zaken weten te leggen. Ik ben nog zoekende in het type werk wat ik zou willen doen binnen natuurbeheer, maar ik weet wel vrij zeker dat ik mezelf richting werk in het beheer van een natuurgebied wil bewegen.

Masterclass

Ben je geïnteresseerd in een masterclass over Ecologisch begrazen met Roelof Kuipers, Dirk Gerrits, Eline Schothorst, Rosan op den Kelder geef je op via [Biodivers Perspectief](#).

Aanmelden voor de masterclass kan via [deze link*](#).

Dit artikel en de masterclass zijn onderdeel van Biodivers Perspectief, het programma in Noord-Holland voor natuurinclusief leren en ondernemen.

Aeres en Zone.college zijn partners van Biodivers Perspectief.